

**МОНГОЛЧУУДЫН УЛС ТӨРИЙН СОЁЛД НӨЛӨӨЛЖ БУЙ НИЙГЭМ, ЭДИЙН
ЗАСГИЙН ХҮЧИН ЗҮЙЛС**

Ж.Төртогтох

МУИС, ШУС, Нийгмийн ухааны салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн эрхлэгч, профессор
Ардчилал судлалын төвийн захирал

Д.Хулан

МУИС, ШУС, Нийгмийн ухааны салбар,
Улс төр судлалын тэнхимийн магистрант

Хураангуй:

Улс төрийн соёл гэдэг тухайн нийгмийг бүрдүүлж буй нийтлэгийн улс төрийн тогтолцоондоо хандаж буй үзэл хандлага, үйл байдал болоод улс төрийн соёлын төлөвшлийн түвшинг илэрхийлж байдаг. Аливаа нийгэм улс төрийн тогтолцооны шилжилт хийхэд тухайн төлөвшүүлэхийг зорьж буй тогтолцооны үнэт зүйл, үзэл санаанаас хамааран улс төрийн соёл ч мөн адил өөрчлөгдөн хөгжиж байдаг. Гагцхүү монголчуудын хувьд социалист улс төрийн тогтолцооноос ардчилсан улс төрийн тогтолцоонд шилжсэн шилжилт даруй 32 дахь жилдээ үргэлжилж байгаа хэдий ч олон улсын байгууллага, судлаачдын зүгээс гажуудсан ардчилал бүхий ангилалд хамааруулах болсон. Тиймд монголын нийгмийн хүрээнд бий болсон нийгэм, эдийн засгийн өөрчлөлт нь орчин үеийн ардчилсан тогтолцоо, улс төрийн соёл төлөвшихөд хэрхэн нөлөөлж байгааг тодруулсан. Өөрөөр хэлбэл монголчуудын уламжлалт улс төрийн соёл, сэтгэлгээ болоод шилжилтийн үеийн нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлс өнөөгийн ардчилсан улс төрийн тогтолцооны хөгжил, бэхжилтэнд хэрхэн нөлөөлж байгааг тодруулах зорилгоор хүчин зүйл хоорондын харилцан хамаарлын шинжилгээг хийж, асуудлыг дүгнэсэн.

Түлхүүр үг: Улс төрийн соёл, Монголын нийгмийн өөрчлөлт, Монголын нийгмийн шилжилт, Ардчиллын бэхжилт, Өмч хувьчлал

Удиртгал:

XX зууны төгсгөлд бий болсон дэлхий дахинаа гарсан өөрчлөлт, ардчиллын гурав дахь давалгаа, ЗХУ-ын социалист системийн задралтай зэрэгцэн Монгол Улс социалист дэглэмээс ардчилсан улс төрийн дэглэмрүү шилжилт хийсэн нь монгол дахь ардчиллын шилжилт төдийгүй бүс нутагтаа ардчиллыг авчирсан анхдагч улс болсон байдаг. Энэ цагаас эхлүүлэн либерал ардчиллыг хэрэгжүүлэх үйл явц тасралтгүй 32 дахь жилдээ үргэлжилж байна. Гэсэн хэдий ч сүүлийн жилүүдэд хямрал, удаашрал, зарим талаар ухралтын байдал бий болсон нь иргэдийн ардчилалд итгэх итгэл, түүнийг ойлгох хандлагыг улам бүр сулруулж байна. Авилга, ядуурал, боловсролын тэгш бус, хүртээмжгүй байдал гэх зэрэг олон шалтгаан нийгмийн социал хүрээнд бий болсоор байгаа нь судлаачдын дунд улс төрийн соёлын төлөвшил тогтож чадахгүй байна гэх таамаглалыг бий болгож байна. Тиймд ардчилсан улс төрийн соёл төлөвшихөд нөлөөлж буй нийгэм-эдийн засгийн хүчин зүйлсийн харилцан хамаарлыг судлах шаардлага тулгарч байгаа юм.

1. Улс төрийн соёлын талаарх үзэл баримтлал, онолын үндэс

Улс төрийн соёл хэмээх ойлголт нь нийгмийн нийт үндэстний соёлын салшгүй бүрдэл хэсэг бөгөөд тухайн нийгмийг бүрдүүлж буй хүн ам, социал нийтлэгүүд, бүлгүүдийн түүхэн хөгжлийн явцад олж авдаг улс төрийн туршлага юм. Тэрхүү туршлага нь тодорхой хэлбэрээр оршин тогтнож хүмүүсийн улс төрийн ухамсрын төлөвшилд нөлөөлж эцсийн бүлэгт тэдний улс төрийн зан үйлийг тодорхойлж байдаг.

Анхлан улс төрийн соёлын үзэл баримтлал нь ХХ зууны 30-аад оноос улс төрийн судалгааны чухал судлагдахуун болон гарч ирсэн. 1950-аад оны эцсээр буюу дэлхийн II дайны дараа орчин үеийн улс төрийн шинжлэх ухааны хөгжлийн эхлэл тавигдснаар улс төр хэмээх өргөн хүрээний ойлголтыг соёлын хүчин зүйлээр тайлбарлах нь чухал ач холбогдолтой болсон. Ингэснээр улс төрийн соёлын уламжлалт институциональ хандлагыг бихеорист хандлагаар буюу улс төрд оролцогчдын /албан бус/ үйл байдал, тэдгээрийн улс төрийн институцид хандаж буй хандлага чиг баримжааг судлахад чиглүүлсэн байдаг. Үүнийг судлаач Г.Алмонд, С.Верба нар улс төрийн соёл нь улс төрийн шийдвэрүүдийг ач холбогдолтой, институцуудыг эмх цэгцтэй болгож, хувь хүмүүсийн үйл хөдлөл, нийгмийн утга санааг уялдуулж байдаг улс төрийн субъектив урсгал гэж тодорхойлсон байдаг¹. Өөрөөр хэлбэл нийгэм, хүмүүсийн улс төрийн үнэлэмж, үнэт зүйл, улс төрийн институудын талаарх төсөөлөл, байр суурь хандлагыг улс төрийн соёл гэж авч үздэг байна.

Нөгөөтэйгүүр аливаа нийгэмд улс төрийн соёл үүсч хөгжихөд маш олон хүчин зүйл харилцан нөлөөлж байдаг бөгөөд улс төрийн соёлын үндсэн зарчим нь түүхийн хөгжлийн явц дахь нийгмийн хөгжлийн хүчин зүйлээс үлэмж хамаардаг байна². Өөрөөр хэлбэл аливаа улс орны туулж ирсэн хийгээд түүний туршлага улс төрийн соёлын төлөвшилд хэрхэн нөлөөлж байгаа нь нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлээс шууд хамааралтай болдог. Тиймд улс төрийн соёлд нөлөөлж буй хүчин зүйл, хандлагаар нь европын буюу барууны, азийн буюу дорнын гэх үндсэн хоёр ангилалд авч үзэх болсон³. Тодруулбал тухайн нийгмийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн үйл явц, үндэсний түүхэн онцлог, зан заншлаас хамааран өөр өөрийн онцлог бүхий улс төрийн соёлыг бүрэлдүүлж байдаг. Дорнын иргэншил бүхий улс төрийн соёлын хувьд улс төрд хандах хандлага нь төрөө дээдлэн хүндэтгэх, бурханчлах үзэлд тулгуурлан эрт үеэсээ соёл, утга зохиолд тулгуурласан улс төрийн сэтгэлгээ нь түрүүлж хөгжсөн байдаг. Тухайлбал эртний Египет, Энэтхэг, Хятад зэрэг улсууд нь улс төрийн түүхэн туршлага, соёл иргэншлээрээ хүн төрөлхтөний түүхэнд анхдагч бөгөөд захирах, захирагдах харилцаанд тулгуурлаж эзэн хаанаа тахин шүтэх түүний засаглалын тогтвортой байдлыг хадгалах нь туйлын чухал гэж үзэх ёс зүй, ёс суртахууны хэм хэжээтэй салшгүй холбоотой улс төрийн соёлын түүх, ололт амжилт арвин ихтэй юм. Харин өрнөдийн иргэншил бүхий улс төрийн соёл, сэтгэлгээ нь илүү жам ёсны хэлбэрээр илэрч байсан бөгөөд өмчийн тухай, хүний эрхийн тухай жам ёсны ойлголтууд бий болохын зэрэгцээ төрийн мөн чанар нь засаглан захирахаас илүүтэй иргэдэд үйлчлэх ёстой гээд засаглал хуваарилах онолын хүрээнд зүй ёсны засаглалын хэлбэрүүдийг хүлээн зөвшөөрч эхэлсэн байдаг. Энэхүү улс төрийн соёлын ялгаатай байдлыг тухайн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн түвшинтэй холбон тайлбарладаг.

¹ Ё.Довчин Харьцуулсан Улс төр, Улаанбаатар, 2012 он

² Almond A Gabrel., powel G.Bingham, Jr.Comparative politics;Sysdtem, Process, and Policy.

³ Монгол дахь улс төрийн соёл: Уламжлал, Орчин үе, Улаанбаатар, 2020 он, 35 дахь тал

Дэлхий нийтийн даяаршил, олон улсын харилцаанд гарсан өөрчлөлтийн нөлөө, нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн ялгаатай байдлаас үүдэн зарим улс орон ардчилсан засаглалыг сонгон хэрэгжүүлж зарим нь ардчилсан бус дэглэм бүхий улс төрийн соёлыг төлөвшүүлж байна. Хэдийгээр улс орнуудын улс төрийн чиг хандлага нь ардчилсан системийг илүүд үзэж хүн төрөлхтөний жам ёсны эрхийг хангасан тогтолцоогоор хүлээн зөвшөөрөх болсон ч улс үндэстэн бүрийн соёл, уламжлал, нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлстэй холбоотойгоор дарангуйллын дэглэм ч мөн адил оршин тогтносоор байна. Түүнчлэн ардчилсан тогтолцоог сонгон төлөвшүүлж буй улсуудын хувьд ч ардчиллын хөгжил, төлөвшлийн үзүүлэлт нь харилцан адилгүй байгааг тухайн улсын соёл, уламжлал, нийгэм-эдийн засгийн хүчин зүйлтэй хамааруулан үзэх хандлага судлаачдын дунд байсаар байна.

Тухайлбал С.М.Липсетийн эдийн засгийн хөгжлийг ардчиллын тогтвортой байдалтай холбон тайлбарладаг онол ёсоор эдийн засгийн өсөлт нь чинээлэг дундаж давхаргыг бий болгож, нийгмийн элит болон доод давхаргын холбоо харилцааг зөөллөн тогтвортой байлгах чадвартай гээд нийгмийн дундаж давхаргын үүргийг улс төрийн соёлыг бий болгогч хэмээн улс төрийн соёл, эдийн засаг хоорондын харилцан хамаарлыг холбон авч үзсэн байдаг⁴.

Мөн орчин үеийн улс төр судлалд барууны нийгмийн улс төрийн үйл байдлын өөрчлөлтийг тайлбарласан Р.Инглехартын 8 үзэл баримтлал тархсан нь хүмүүсийн гол материаллаг хэрэгцээ хангагдсан, эдийн засгийн хөгжил нь тогтвортой нийгэмд постматериаллаг үнэт зүйлсийн өөрчлөлт явагддаг байна. Нийгмийн хөгжил нь улс төрийн оролцооноос ихээхэн хамааралтай бол тэрхүү оролцоо нь соёлын хүчин зүйлүүдээр тодорхойлогдож байдаг. Мөн постматериалист үнэт зүйлтэй байх тусам ардчилал төлөвшсөн байхад материаллаг үнэт зүйлстэй байх тусам авторитар хандлага хүчтэй байна гэж үзсэн⁵. Улс төрийн соёл нь тухайн үндэстний туулж өнгөрүүлсэн түүхэн туршлагаар тодорхойлогдож тэрхүү туршлага нь дэглэм, засаглалын тогтвортой байдалд гүн гүнзгий нөлөө үзүүлдэг байна. Тодруулбал тухайн ард түмний аж үйлдвэржсэн түвшин, боловсрол, эдийн засгийн нийгмийн нийтлэг байдал нь ардчилсан болон, ардчилсан бус эсэхийг тодорхойлдог байх нь.

Тиймд боловсрол, эдийн засгийн байдал ч мөн адил улс төрийн соёлыг төлөвшүүлж байдаг чухал хүчин зүйл болохыг дээрх судалгааны үндэслэл, онолын таамаглалууд дэвшүүлдэг. Энэ талаар судлаач Путнам (1983) “Иргэний оролцоо өндөр уламжлалтай газар ардчилал, эдийн засгийн хөгжил өндөр” гэсэн харилцан хамаарлыг авч үзсэн байдаг.

Гагцхүү манай улсын хувьд 1990 оноос эхлэн ардчилсан улс төрийн тогтолцооны хэлбэрийг сонгон төлөвшүүлж байгаагийн хувьд ардчилсан улс төрийн соёлын төлөвшилд нөлөөлж байгаа хүчин зүйлс болох улс төр, түүхэн туршлага, нийгэм, эдийн засгийн хүчин зүйлсийн харилцан нөлөөллийг судлах нь улс төрийн соёлын төлөвшилт, түүнд нөлөөлж буй хүчин зүйлүүдийг тогтооход туйлын чухал ач холбогдолтой юм.

1. Монголчуудын улс төрийн түүх, соёл 1990-ээд оноос өмнө

Монголын нийгмийн улс төрийн соёл, төлөвшилтийг аваад үзвэл дорнын соёлыг шингээсэн нүүдлийн соёл иргэншил бүхий ард түмэн бөгөөд тал хээр нутгийн нүүдэлчин ард түмний ахуй амьдралаас улбаатай ёс заншил, улс төрийн талаарх төсөөлөл, үнэт зүйлс төлөвшин тогтносон байдаг гэж үздэг⁶. Тиймдээ ч түүхийн олон

⁴ Монгол дахь ардчиллын хөгжил, бэхжилт, асуудал, сорилт., УБ., 2019 21 дахь тал Lipset, Seymour Martin, “Some social Prerequisites of Democracy:Economic Development and political legitimacy” ASPR, 53

⁵ Stephen Fisher, ”Social Attitudes and Value Change”

⁶ Ч.Дашдаваа Монгол дахь ардчиллын түүхэн уламжлалын асуудалд УБ.,2005 48 дахь тал

зууны туршид өөрийн төрт улсын уналт, бутралт бүрт хүчтэй төрийг хүсэмжлэн төвлөрсөн төрийг илүүтэй үзэж байсан нь ихэс дээдэс, ёс жудгаа хүндэтгэн дагадаг дорнын соёлын үнэт зүйлстэй холбоотой хэмээдэг. Үндсэндээ Монголчуудын төрийг үзэх үзэл хандлага нь домог, шашин бэлэгдэл, ёс зүйн шинж чанаруудаар буюу хууль ёсноос илүү өөрсдийн бий болгосон үнэт зүйл, ёс зүй дээрээ тулгуурлан нийгмийн харилцаанд орж байсан нь уламжлалт ёс зүй нь хуулийн нэгэн адил хүчин төгөлдөр үйлчилдэг байсныг гэрчилдэг. /МНТ, Хөх судар/ Гэсэн ч дэлхийн улс төрийн чиг хандлага, бүс нутаг, хөрш орнуудад болж буй улс төрийн үйл явдлууд хувьсан өөрчлөгдөхийн зэрэгцээ монголчуудын хувьд ч урт удаан хугацаанд дагаж мөрдөж ирсэн үнэт зүйл, соёл нь аажмаар хувьсан өөрчлөгдөн ирсэн түүхтэй.

Монголчуудын төрт ёсны түүхээс үзвэл 2200 жилийн түүхтэй гэж үздэг боловч Нэгдсэн төрт улс байгуулагдсан нь Их Монгол байгуулагдсан үеэс эхлэлтэй гэж үздэг. 1206-1360 оныг хүртэл буюу Их Монгол улс байгуулагдсан үеэс Их Юань гүрний үе хүртэл төрт улсын мандан бадрал явагдаж байсан ч 1611 онд анх Манжийн дарлалд орсноор 1911 оныг хүртэл буюу Үндэсний тусгаар тогтнох хувьсгал хүртэл гурван зууныг харь улсын ноёрхолд өнгөрүүлсэн байдаг. Харь улсын эзэрхэлд байсан монголчууд анх удаа Манжийн эрхшээлээс гарч үндэсний тусгаар тогтнолыг сэргээн улмаар 1921 оны ардын хувьсгалаар тусгаар тогтнолоо бататган бэхжүүлж, төр улсынхаа хөгжлийн замыг түүхэн цаг үеийн нөхцөл байдалд нийцүүлэн цоо шинээр бий болгохыг эрмэлзсэн нь нийгмийн хөгжилд томоохон дэвшлийг авчирсан гэж судлаачид үздэг. 1920–иод оны эхэн үеэр хийгдсэн хамжлагат ёсыг халсан, нутгийн захиргааг өөрчилсөн, хэмжээт цаазат хаант засгийг тогтоосон зэрэг нь тухайн цаг үедээ ардчилсан гэж хэлж болохуйц үйл явцын хөрс суурийг бүрдүүлж байв. Улмаар 1924 онд улсын анхдугаар их хурал хуралдаж үндсэн хуулиа батлахдаа бүгд найрамдах засаглалын хэлбэрийг тогтоохын зэрэгцээ төлөөллийн ардчиллыг хуульчлан баталгаажуулж ардчилсан засаглал буюу ард түмэн өөрсдөө удирдах засаглал бүхий тогтолцоог тусгасан боловч түүхэн цаг үеийн байдлаас шалтгаалан тусгаар тогтнолоо бататган бэхжүүлэх асуудалтай нүүр тулсан нь ЗХУ-ын улс төрийн системийн дагуу засаг төрөө байгуулан бэхжүүлэх үзэл санаа байсан юм. Уг үзэл санааны дагуу Марксизм-Ленинзмын сургаалд үндэслэсэн улс төр, эдийн засаг, үзэл суртал, аж ахуй, аюулгүй байдлыг хангахуйц нэгдмэл систем бүхий социалист интеграцийн хүрээнд үндэсний тусгаар тогтнолоо шийдүүлэн социализмыг бэхжүүлэх үе шат 70 гаруй жил үргэлжилсэний эцэст дэлхий дахинд гарсан өөрчлөлт, шинэчлэлтэй холбоотойгоор ардчиллын гурав дахь давалгаа дэлхийн өнцөг булан бүрт түгэн дэлгэрч, Берлиний хана нуран унаж, ЗХУ-д социалист систем задархын зэрэгцээ социализмын хэт үзэл сурталжсан, догматик сэтгэлгээнээс ухрах цаг ирсэнийг гадаад, дотоодод боловсорсон сэхээтэн залуусын уриалга дор нийгэм тэр чигтээ ардчилал, өөрчлөлт шинэчлэлтийн салхийг эхлүүлснээр 1990 онд ардчилсан дэглэмрүү шилжиж 1992 онд анхдугаар ардчилсан үндсэн хуулийг тунхагласнаар жинхэнэ утгаараа либерал үзэл санааг агуулсан жам ёсны эрх, эрх чөлөөг тусгасан эрх зүйт ёсонд суурилсан хүмүүнлэг иргэний ардчилсан нийгмийг тунхагласан байдаг. Өнөө үеийн нийгэм-улс төрийн амьдралд оролцож буй иргэдийн соёл ухамсар бүхэлдээ бүрэлдэн төлөвшихөд гүнзгий нөлөөлсөн үндэс суурь нь ХХ зуун ялангуяа түүний II хагасын монголын улс төрийн амьдрал, түүх гэж судлаачид үздэг. Өнгөрсөн зууны хувьд монголчууд уламжлалт нүүдэлчин ахуйгаас өрнөжих хандлагаруу орсон нь хэд хэдэн үе шатуудыг туулахад хүргэсэн нь нийгэм-улс төрийн амьдралд төдийгүй иргэдийн амьдралын хэв маягт тод мөрөө үлдээсэн байдаг. Тиймд Монголчуудын улс төрийн соёлын хөгжлийг онцлог, хил заагийг цаг хугацааны үндсэн дөрвөн хэсэгт авч үзжээ⁷.

⁷ Ч.Дашдаваа Монгол дахь ардчиллын түүхэн уламжлалын асуудалд УБ.,2005 51 дахь тал

1. 1921-1940 Хувьсгалт ардчилсан улс төрийн соёлын үе
2. 1940-1960 Социалист соёлын системийг төлөвшүүлж байсан үе
3. 1960-1990 Социалист соёлыг улам гүнзгийрүүлэх, үйл явцын хэрэгжилт
4. 1990 оноос одоог хүртэл ардчилсан улс төрийн соёлын төлөвшлийн үе

Энэ үүднээс Монголчуудын улс төрийн соёлын хөгжил, өөрчлөлтийг авч үзвэл 1911 онд анх тусгаар тогтнолоо зарлан Богд хаант Монгол Улсыг тунхагласан түүхтэй энэ цагаас эхлэн “Төрийн минь сүлд өршөө” гэх зэргээр төрдөө хүндэтгэлтэй хандаж ирсэн нь улс төрийн соёлын тулгуур үнэт зүйл болсоор ирсэн. Харин төр ёсны хувьд төр нь ард түмний хувьд авран хамгаалагч, шударга үнэний илрэл болж, хүчтэй төвлөрсөн төрийг илүүтэй эрхэмлэж байжээ. Эдгээр нь улс төрийн тухай гүн ухаан, дагаж мөрдөх үнэт зүйлсийн цогц болсон байдаг. Монголчуудын төр ёсны нэг онцлог нь нийгэмдээ дэг журам тогтоохыг эн тэргүүний үүрэг гэж үзэж эрх чөлөө, дэг журмыг эн зэрэгцүүлэн авч үздэг байсан нь монголчуудын улс төрийн соёлын төвт үзэл болсоор ирсэн. 1921 онд үндэсний ардчилсан хувьсгал нь харийн түрэмгийллийг эсэргүүцэн, феодалын ноёрлыг халж Ардын эрхэт хэмжээт цаазат Монгол Улсыг тунхаглан “Жирийн малчин иргэд, ноёд, сайд хэн ч бай тэгш эрхтэй, эрх чөлөөтэй байх ёстой” хэмээн хүн амыг анги бүлгээр нь ялгаварлах бус харин иргэдийн тэгш эрхийг хангах, үндэсний эв нэгдлийг илэрхийлэх байр суурийг эрхэмлэж байсан нь эх оронч үндэсний ардчилсан үзэл төлөвшиж байсныг гэрчилдэг. 1924 оны 6-р сарын 13-нд хуралдсан хурлаар бүгд найрамдах засаг тогтох тухай шийдвэр гаргаж, анхдугаар үндсэн хуулиа баталсан нь тусгаар тогтнолоо бэхжүүлэх чухал үүрэг гүйцэтгэсэн гэж үздэг. Уг үндсэн хуулийг боловсруулахдаа монголын төрийн, дэлхий нийтийн жишиг үндсэн хуулиудаас авч өөрийн орны түүхэн уламжлалт хууль болох “Их цааз”, “Халх журам” зэргийн зарчмыг бодолцон нухацтай хандсаны үндсэн дээр хүний эрх, эрх чөлөөг тунхаглан ардчилсан ёсны үндэс суурийг тавьсан боловч бодит байдал дээр ардчилсан хэм хэмжээг хязгаарлан ЗХУ-ын захиргаадальт дор авторитар дэглэмийг хэрэгжүүлж, нэг намын хязгааргүй ноёрхол, үзэл сурталд нийгмийг автуулсан юм. Энэ үед иргэдийн улс төрийн оролцоо, үйл байдал нь төрийн явуулж буй үйл ажиллагааг ухамсаргүйгээр сахин биелүүлдэг байсан нь тухайн үеийн иргэдийн боловсрол, аж амьдрал нь соёл, боловсролоос хол хөндий байсантай холбоотой гэж үздэг. Гэсэн ч социалист шилжилт, бэхжилтийн он жилүүдэд улс орны нийгэм, эдийн засаг, бичиг үсэг тайлагдалт, боловсролын түвшинд ахиц гарч соёлын шинэчлэл хийгдэж тэр дундаа бүх нийтээрээ бичиг үсэг тайлагдан ерөнхий боловсрол эзэмшиж, иргэд шинжлэх ухааны талаарх мэдлэг, төсөөлөлтэй болж хэдийгээр нэг намын “марксист-леннист” улс төрийн онол, үзэл сурталд итгэж үнэмшин үг дуугүй дуулгавартай аж төрж байсан ч улс төрийн дэглэмийн эсрэг эсэргүүцэл, тэмцлийн хөдөлгөөн өрнүүлэлгүй захирагдаж байсан нь хэд хэдэн суурь шалтгаанаас үүсэлтэй гэж үзэж байна.

Үүнд юун түрүүнд тухайн үеийн улс төрд оролцох эрх нь хязгаарлагдмал, захирангуй нийгэм байсантай холбоотой бол нөгөөтэйгүүр иргэдийн улс төрийн боловсрол, бичиг үсэг үл тайлагдалт зэрэг нь улс төрийг ойлгох үндэс болдоггүй байсан гэгддэг. Харин эдгээрийн суурь шалтгаан нь Манжийн дарлалд олон зуун жил аж төрсөн монголчуудын нийгэм-улс төрийн амьдрал нь гурван зууны дарлал, ядуу буурай байдалтай байсныг социализмийн он жилүүдэд иргэдийн амьдралыг төрөөс харьцангуй боломжийн баталгаагаар хангаж нийтээр нь амьдралын ижил түвшинд аваачсан нь иргэдийн итгэлийг төрүүлсэн аж. Төрт улс бүрэлдэн тогтсон үеэс эхлэн түүхийн бүхий л цаг хугацаанд төрдөө хүндэтгэлтэй хандаж ирсэн соёл нь социализмд шилжсэнээр төрийн дээр нам бий болж төрдөө хүндэтгэлтэй хандах улс төрийн итгэл

үнэмшил нь нам засагтаа хүндэтгэлтэй хандах албадлагын соёлоор солигдсон байдаг. Гагцхүү монголчуудын хувьд улс төрийн соёл үүсэн бүрэлдсэн, тусгаар улс бүрэлдэн тогтсон төр гэх институци албан ёсоор бий болсон үечлэлийн хүрээнд болон цаг хугацааны хувьд авч үзвэл тусгаар тогтносон Монгол Улс бий болсноос хойшхи 102 жилийн 70 жилийг социалист улс төрийн тогтолцоогоор улс төрийн соёл нь төлөвшиж ирсэн байдаг бөгөөд энэ хугацаанд тухайн дэглэм оршин тогтнож, легитимт чанараа хадгалаж байсан нь гол үндэслэл нь⁸;

Нэгдүгээрт: Монголчуудын манжийн дарлалд байсан, төрдөө хүндэтгэлтэй итгэл, үнэмшилтэй ханддаг байсан уламжлалт улс төрийн соёл хандлага давамгайлж байсантай холбоотой

Хоёрдугаарт: Улс төрийн оролцоог хязгаарлан, нэг намын үзэл суртал бүхий төвлөрсөн төрийн хүчээр дулдуйдан засаглалын тогтвортой байдлаа хадгалаж байсан

Гуравдугаарт: Нийгэм, эдийн засгийн байдал нь өмнөх харийн дарангуйллын нийгэмтэй харьцуулахад бүх нийтийн тэгш байдлыг хангаж байсан нь 1989 оныг хүртэл дуулгавартай дасан зохицоход нөлөөлсөн

Ийнхүү 1992 онд анхдугаар үндсэн хуулиа батласнаар эргэлт буцалтгүй либерал ардчилсан үнэт зүйлсийг хэрэгжүүлэх, социализмаас-ардчилалд шилжих өөрчлөлт, шинэчлэлтийн алхамыг эхлүүлсэн байдаг. Уг шинэчлэлийн хүрээнд эрх зүйт төр бүхий үндсэн хуулийг соёрхон баталсан нь жинхэнэ утгаараа хүний эрх, эрх чөлөө, хувийн өмчийн нээлттэй харилцаа, төрийн төлөөллийн байгууллага, бүх шатны институцыг ардчилсан зарчмаар сонгох гээд 1960 оны буюу хамгийн сүүлд хэрэгжиж байсан социалист үндсэн хуультай харьцуулахад зарчмын олон шинэчлэлтүүдийг авчрахын зэрэгцээ тунхаглан батламжилсан цаас төдий биш хүний эрх, эрх чөлөө бүрэн утгаараа хэрэгжин баталгаажих анхдагч нөхцөл тавигдсан байдаг. Социалист тогтолцооны үед иргэн хүнийг зөвхөн нийгмийн нэг эд эс, эрэг шураг албан тушаал, ажил үүрэг гүйцэтгэгч мэтээр, нам болон төрийг бүхнээс дээгүүр авч үздэг байсан улс төрийн соёлын хандлага өөрчлөгдөн хувь хүний эрх, эрх чөлөө, бие даасан, халдашгүй байдлыг төр хангах, хамгаалах, өмчийн эрхийг хамгаалах нээлттэй эдийн засгийг бэхжүүлэх болсноор улс төрийн системийн үндсэн зарчмын ялгаа нь илэрдэг. Ингэснээр анх удаа монголчууд хувийн өмч, үзэл бодлоо илэрхийлэх, сонгох, сонгогдох эрхүүд болон ардчиллын гол цөм болсон иргэний нийгэм гэсэн ойлголтуудтай нүүр тулсан байдаг. Тухайн цаг үед зах зээлийн эдийн засаг, жинхэнэ утгаараа чөлөөт ардчилсан сонгууль аль аль нь манай нийгмийн хувьд шинэхэн байсан ч 30 жилийн хугацаанд ардчилсан улс төрийн соёл хэрхэн бүрэлдэн тогтож байгааг дараах бүлгийн хүрээнд авч үзэх болно.

2. Монголчуудын улс төрийн соёлд гарсан өөрчлөлтүүд, нөлөөлсөн хүчин зүйлс

Аливаа улс төрийн тогтолцоо солигдоход тухайн нийгмийг бүрдүүлж байсан үнэт зүйл буюу нийгмийн бүхий л хүрээ өөрчлөлтийг шаардаж байдаг. Улс төр, эдийн засаг, нийгэм, соёл, оюун санааны хүрээнд өөрсдийн бүтээн байгуулахыг зорьж буй нийгмийн үнэт зүйлтэй уялдуулан өөрчлөлт хийгддэг. Тухайлбал 1992 онд батлагдсан Монгол Улсын үндсэн хуулийн үзэл баримтлал нь хүн төрөлхтөний түүхэн туршлага, хөгжлийн үйл явцад бүрэлдэн бий болсон либерал ардчилсан үзэл баримтлалд тулгуурласан байдаг. Уг үндсэн хуулид төрийн тогтолцооны хэлбэр, эрх мэдэл хуваарилалт, хүний эрх, эрх чөлөө, эдийн засгийн тогтолцооны үндсэн чиглэлүүдийг тусган тунхагласан нь баримт бичиг төдий бус жам ёсны эрх, эрх чөлөөг хангасан, олон улсуудын жишигт нийцүүлсэн жинхэнэ утгаараа ардчилсан үндсэн хуулийг

⁸ XX зууны Монголын түүхийн баримт бичгүүдийн тойм, 111 дахь тал

батламжилсан юм. Тиймд Монгол Улсын үндсэн хуулийн зорилт буюу оршил хэсэгт “Эх орондоо хүмүүнлэг, иргэний ардчилсан нийгэм цогцлуулан хөгжүүлэхийг эрхэм зорилго болгоно”⁹ хэмээсэн байдаг.

Гэвч өнгөрсөн 32 жилийн хугацаанд нийгмийн ялгарал улам бүр ихсэж түүнээс улбаатай боловсролын ялгаа бий болж, улс төр, эдийн засгийн тогтворгүй байдал, авлигын асуудал нийтлэг үзэгдэл болж иргэдийн улс төрд итгэх итгэл суларч байгаа нь ардчилсан улс төрийн үзэл санаа гажуудаж байгааг илэрхийлж байгаа юм. Тиймд улс төрийн буруу соёл төлөвшихөд нөлөөлж буй хүчин зүйлс, ардчиллын бэхжилтийн чанар хэр зэрэг байна вэ гэсэн асуудал зүй ёсоор хөндөгдөж байна.

Үүнийг авч үзэхийн тулд Монголын нийгэм 1990 онд ардчилсан шилжилтийг хийхдээ олон түмэн болон элитийн түвшинд ардчилал түүний талаар ойлголт ухамсартай байсан эсэх, тухайн цаг үеийн нөхцөл байдал, одоогийн хүрсэн үр дүн хоорондын харилцан хамаарлыг авч үзэх зайлшгүй шаардлага тулгарч байгаа юм.

3.1 Монголын нийгмийн эдийн засгийн хүрээнд гарсан өөрчлөлт

Дээр дурдсанчлан тухайн улс төрийн соёлыг төлөвшүүлэхэд С.М.Липсетийн эдийн засгийн хөгжлийг ардчиллын тогтвортой байдалтай холбон тайлбарладаг онол ёсоор эдийн засгийн өсөлт нь чинээлэг дундаж давхаргыг бий болгож, нийгмийн элит болон доод давхаргын холбоо харилцааг зөөллөн тогтвортой байлгах чадвартай гээд нийгмийн дундаж давхаргын үүргийг улс төрийн соёлыг бий болгогч хэмээн улс төрийн соёлтой холбон авч үзсэн байдаг¹⁰. Тиймд монголчууд 1990 онд чөлөөт зах зээлийн эдийн засагт шилжилт хийхэд бэлэн байсан эсэх, тухайн үеийн нөхцөл байдал, одоогийн нийгмийн социаль хүрээний өөрчлөлтөд хэрхэн нөлөөлсөн хүчин зүйлсийн уялдаа холбоог улс төрийн соёлд нөлөөлөгч хүчин зүйлээр тайлбарлахыг зорилоо.

Ардчилсан шилжилтийн эхний он жилүүдэд нийгмийн хүрээнд асар их гэнэтийн шилжилт, өөрчлөлт бий болсон нь улс төр, эдийн засгийн хүрээний томоохон шинэчлэлүүд байсан юм. Тухайн цаг үед нэгэн зэрэг шилжилт хийсэн посткоммунист улсуудын хувьд зах зээлийн эдийн засгийн суурь бүтцийг бий болгох нь ардчилсан шилжилтийн эхний зорилт байсан бөгөөд манай улсын хувьд ч мөн дээрх зорилтыг хэрэгжүүлэх нь нийгмийн бүхий л социаль хүрээг босгох арга зам гэж үзэж байлаа. Үүнийг зарим судлаачид үзэхдээ Монгол Улс зүүн Европын үеэлүүдийнхээ замналаар барууны либерал ардчиллыг шүүрч авсан ба нийгмийн социаль хүрээний асуудлыг зах зээлтэй харьцуулваас хоёрдогч хүрээний асуудал болгосон бөгөөд чөлөөт зах зээлийн хүч нь нийгмийн асуудлуудыг шийдвэрлэх хүчирхэг эдийн засаг өөд хөтлөх болно хэмээн төсөөлсөн юм гэжээ¹¹. Тэгвэл үнэхээр тэдний төсөөлөл эерэг нөлөөллийг бий болгож чадсан уу гэдэг асуултад мэргэжлийн судлаачдын байр суурьнаас дараах дүгнэлтийг өгсөн байдаг.

Монголчууд ардчилсан дэглэмрүү шилжилт хийхдээ нийгэм дэх гарааны тэгш бус байдлыг алдагдуулснаар мэдээлэлд ойр байгаа, хувьсгал хийсэн, хувьсгалын удирдагчид гэх хүмүүсийн хувийн эрх ашигт нийцүүлсэн шилжилт болсон гэж үздэг. Үүний гол хүчин зүйл нь нийгмийн сэтгэл зүйн бэлэн бус байдал буюу 70 жилийн турш нэг намын үзэл суртал дор социалист улс төрийн соёлыг үеэс үе дамжуулан нийгэмшсэн ард иргэдийн хувьд ардчилал гэх ойлголт алс холын үзэгдэл мэт байсаар ирсэн нь хувийн өмчийн сэтгэлгээ, нээлттэй эдийн засаг гэх ойлголт нь гэнэтийн бөгөөд хүчтэй цохилт байсан гэж үздэг.

⁹ Монгол улсын Үндсэн хууль, УБ., 1992

¹⁰ Монгол дахь ардчиллын хөгжил, бэхжилт, асуудал, сорилт., УБ., 2019 21 дахь тал Lipset, Seymour Martin, “Some social Prerequisites of Democracy: Economic Dvelopment and political legitimacy” ASPR, 53

¹¹ “Монгол дахь Ардчиллын хөгжил, бэхжилт, асуудал, сорилт”., УБ., 2019 245 дахь тал

Социалист тогтолцооны он жилүүдэд Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн гол суурь нь үйлдвэрлэл байсан бөгөөд аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүн 25%, худалдаа 26%, мал аж ахуй, хөдөө аж ахуй 25 хувийг тус тус бүрдүүлж байсан нь одоогийнхоор солонгорсон эдийн засаг, бүх нийтээр ажил эрхлэлттэй байсан байна. Үүнийг судлаач Никсон шилжилтээс өмнөх Монгол Улс нэг хүнд ногдох ДНБ-ий утгаар харьцангуй ядуу орон байсан хэдий ч бүрэн хийгээд тогтвортой хөдөлмөр эрхлэлтийн бодлого, суурь хэрэгцээний хангамж, эрүүл мэнд, боловсролыг багтаасан нийгмийн үйлчилгээний өргөн цар хүрээтэй систем оршин байсан нь өрнөдийн стандартаар тэгш бус байдал харьцангуй доогуур байсан гэж үзсэн байна. Харин ардчилсан шилжилт хийснээр өөрсдөө эдийн засгийн асуудлаа шийдвэрлэх, төвлөрсөн төлөвлөгөөт эдийн засгаа өөрчлөн шинэчлэх асуудал үүссэн нь монголчуудын дунд өнөөг хүртэл яригддаг тухайн үеийн ерөнхий сайд асан Д.Бямбасүрэн гуайн нэрээр алдаршсан 20 дугаар тогтоол юм. Энэхүү тогтоолын үр дүнд нийгмийн амьдралыг бүхэлдээ өөрчлөгдөж, барааны үнэ хоёр дахин нэмэгдсэн, цалин хөлс хоёр дахин нэмэгдсэн, мөнгөний ханш хоёр дахин унах зэрэг үр дагаврууд гарч байжээ. Улмаар Монгол Улсын засгийн газраас 1991 онд Чех, Словак, Румын, Польш улсуудын өмч хувьчлалдаа хэрэглэсэн практик буюу баялагийг хувьд шилжүүлэх аргыг ашиглан өмч хувьчлах тухай хууль батлан, өмч хувьчлах зарчим, арга хэлбэрийг тодорхойлсон нь хөрөнгө оруулалтын эрхийн бичиг /ягаан, ногоон тасалбар/ хэмээх хувьцаагаар улсын өмчийг хувьдаа шилжүүлэн авах эрх зүйн орчин бүрдсэн байдаг. Энэхүү ардчилсан шилжилтийн үйл явц нь эдийн засгийн системийн бүрэн өөрчлөлт гэсэн итгэл үнэмшил байсан бөгөөд зах зээлийн системийн олон хувилбарт туршилтын талбар болгосноор нийгмийн бүтэц, давхраажлын тогтолцоог орвонгоор нь эргүүлж 1994 он гэхэд ажилгүйдэл 8,7%, 1996 онд 20%-д хүрсэн тооцоо байдаг бол ядуурлын шугамнаас доогуур амьдарч байсан хүн ам 1992 онд 16%, 1994 онд 26.5% хүрсэн бол 1996 онд дэлхийн банкны судалгаагаар нийт хүн амын 36% ядуу байгааг тогтоосон байна. Ажилгүйчүүд, албан бус ажиллагсдын тоо нэмэгдэж, мал аж ахуйд олон тооны ажиллах хүч шилжсэн ч хөдөлмөрийн бүтээмж буурч, ядуурлын эгнээ тэлсэн үйл явцыг судлаачид аж үйлдвэргүйжилт хийгээд ХАА-н урвуу хөгжил гэж дүгнэсэн байдаг. Ардчилсан шилжилтэд орсон эхний 10 жилийн туршид эдийн засгийн хүрээнд гарсан энэхүү өөрчлөлт нь 2001 оноос эхлэн харьцангуй тогтвортой шинж чанартай болсон бөгөөд 2004-2008 он гэхэд Монгол Улсын ДНБ жилд дунджаар 9.1% өссөн нь нэг хүнд ногдох ДНБ-ы ангиллаар дундаж орлоготой орнуудын жагсаалт руу шилжиж 2011 он гэхэд улсын эдийн засаг 17.5%-иар өсч, дэлхийн хамгийн өндөр өсөлт бүхий эдийн засагтай орон болсон юм. Эдийн засгийн тогтвортой өсөлт бий болсон гол шалтгаан нь уул уурхай, үйлчилгээний салбарт гадаадын хөрөнгө оруулалт тогтвортой болж ирсэн байна. Гэсэн хэдий ч энэхүү өсөлтийн үр дүн нь иргэдийн амьдралын чанарт нөлөөлөхөөс илүүтэй улс төр болон бизнесийн салбар хоорондын харилцан хамаарлыг хүчтэй болгосон юм. Улс төрийн нам болон мөнгө хоорондын холбоо нь улс төрийн намд мөнгөтэй хүмүүсийг шургалуулж улс төрд орсон баячууд эрх мэдлээ урвуулан ашиглаж уул уурхайн баялагаас ашиг хүртэх, өрмийг нь хамах зарчим үйлчилсээр байна. Үүнийг БНЧУ-ын судлаач Михайл Клима “Тоталитар дэглэмээс гажуудсан ардчилал” номондоо клиентелист харилцаа гэсэн томъёоллоор илэрхийлсэн байдаг. Ардчилсан нийгмийг бүрэлдүүлэхэд чухал ач холбогдол бүхий улс төрийн нам гэх институцууд бодлогоор биш популизмаар уралдаж үүний үр дүнд хариуцлагагүй, чадваргүй улс төрчид сонгогдох нь үеэс үе дамжин өвлөгдсөөр ардчиллыг гажуудуулж буй улс төрийн соёл болон төлөвшиж байна. Харин популизм хэмээх ойлголт нь латин үгнээс гарал бүхий ард түмэн /populus/ гэсэн утгыг илэрхийлэхийн зэрэгцээ ард түмэнд

таалагдах гэсэн улс төрчдийн бодит бус амлалт, бодлого мөн тэд ба бид гэсэн хуваагдал хэмээн тодорхойлохыг оролдож байна¹². Тиймд энэхүү үзэгдэл нь тухайн дэглэм гажуудсан тохиолдолд түүн дээр дөрөөлөн гарч ирснээр ард иргэдийн уур бухимдал газар авч, эдийн засгийн тэгш бус байдал үүсч, улс төрийн тогтолцооны ил тод байдал алдагдаж, эргэлзээт байдал бий болсон, боловсрол доройтсон тохиолдолд хүчээ авах нь тун элбэг байдаг бөгөөд хөгжингүй, чинээлэг, боловсролын түвшинтэй улсад биш ардчилал бэхжиж амжаагүй, иргэд нь хангалттай мэдээлэл боловсруулах чадваргүй улсад л хүч түрэн гарч ирдэг юм. Үүний нэгэн адилаар манай улсад уул уурхайн, төрийн засаглалын ялзрал, авлига, баялагийн тэгш бус хуваарилалт гэх мэтчилэн асуудлууд нь улс төрийн ашиг хонжоо олох сэдвүүд болсоор ирсэн. Сонгууль болохоор хамгийн ихээр яригдаж, өнгөрсөн 4 жилд засаг барисан нам, эрх баригчдыг шүүмжлэн бухимдсан ард түмний эсрэг талцуулан тавидаг үзэгдэл сонгуулийн өмнөх уламжлал болсон байх жишээтэй байдаг. Энэ талаар **Яица Моунки** үзэхдээ либерал ардчиллын гажуудсан хэлбэр бол популизм гэсэн байдаг¹³. Манай Улсад популизм үүсэх суурь шалтгаан нь **нэг талаас шилжилтийн үеийн эдийн засаг, нийгмийн хүрээнд гарсан өмч хувьчлалтай холбоотой** бөгөөд тэрхүү нөлөөлөл нь нийгэмд нийгмийн давхраажлын хэт тэгш бус байдлыг бий болгосонтой холбогдож байгаа юм. Хэдийгээр ардчилсан шилжилтийн хоёр дахь арван жилээс эдийн засаг сэргэж эхэлсэн ч дээр гарсан үр дүнгээс үүдэлтэйгээр улс төрчдийн түвшинд авилга газар авч популист улс төрийн орчин нөхцөл үүссэн. Нийгмийг бүрдүүлж буй иргэд олонхийн дийлэнхэд эдийн засаг болон боловсролын хэт зөрүүтэй байдал бий болсноор нийгмийн давхраажил хэт баян, хэт ядуу гэсэн заагралд хуваагдаснаар халамжийг хүсэмжлэх, саналаа худалдах, биелэгдэх боломжгүй амлалтад итгэх улс төрийн орчин нөхцөл энгийн үзэгдэл болсоор байна. Энэ нь манай ардчилал тогтворгүй бөгөөд ардчилсан улс төрийн соёл ямар нэг байдлаар төлөвшөөгүй байгааг илтгэж байна. Тэгвэл өрнөдийн улс төр судлаачид ардчилал тогтвортой байхад /улс төрийн соёл тогтвортой байхад/ нөлөөлдөг гол хүчин зүйлүүдийг эдийн засгийн чадамжтай холбон тайлбарлажээ¹⁴.

1. Ард түмний амьдралын түвшин өндөр байх тусам ардчиллыг нийтээр хүлээн зөвшөөрч, дэмжих хандлага илүү байдаг.
2. Аж амьдралын түвшин нь улс төрийн үзэл баримтлал, итгэл үнэмшилд нөлөөлнө.
3. Хувь хүний боловсрол мэдлэг өндөр байх тусам тэрээр улс төрийн бодлогыг илүү сонирхон түүнд идэвхтэй оролцдог гэсэн хамаарлыг гаргасан нь монголчуудын нийгэм-эдийн засгийн нөхцөл буюу улс төрчид, төрийн байгууллагын авилгад идэгдсэн, баян-ядуугийн хоорондын зөрүүтэй байдал, нийгмийн шударга ёс алдагдсан гээд төр болон иргэдэд аль алинд нь ардчиллыг төлөвшүүлэх соёл дутагдаж байгааг дараах үзүүлэлтүүдээр илэрхийлж байна.

¹² Cas Mudde “The Problem with Populism,”

¹³ Ronald Inglehart and Christian Welzel “Modernization, Cultural Change, and Democracy”

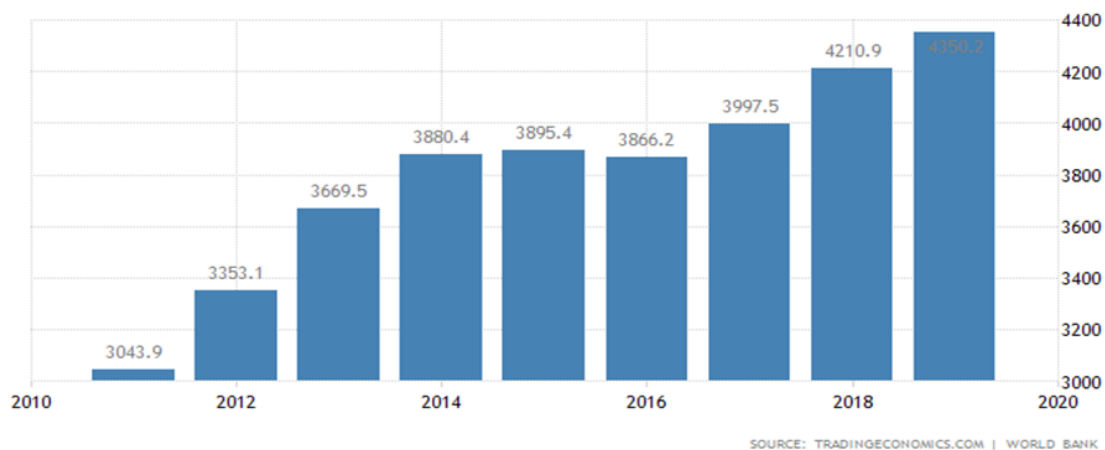
¹⁴ Б.Хатанболд, Ардчиллыг ойлгохуй ба судлахуй.,УБ.,2017

Монгол Улсын авилгын үзүүлэлт, 2000-2020 он

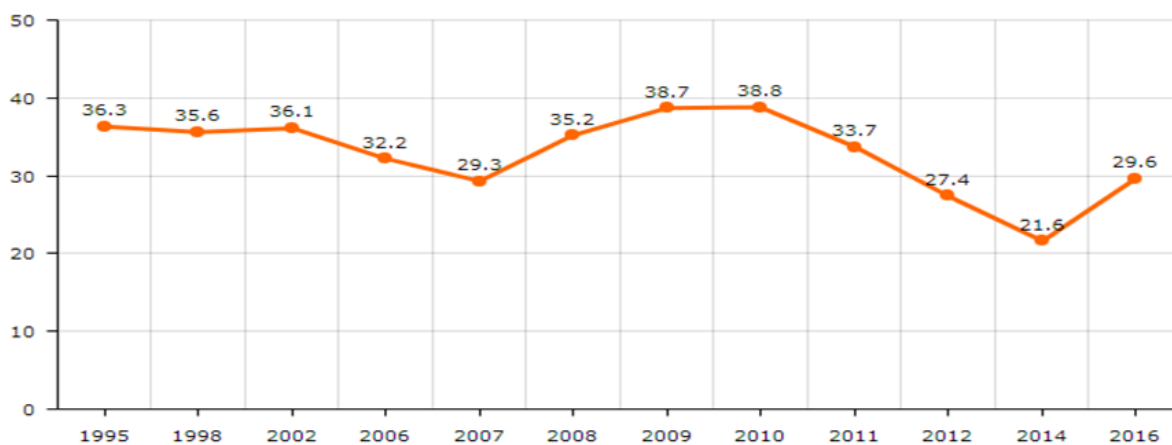
Эх сурвалж: <https://www.transparency.org/en/gcb/asia/asia-2020>
Монгол Улсын авилгын үзүүлэлт хувиар, 2000-2020 он

Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ, 2010-2020 он

Эх сурвалж: <https://tradingeconomics.com/mongolia/gdp-per-capita>
Монгол Улсын нэг хүнд ногдох ДНБ

Монгол Улсын ядуурлын түвшин, 1995-2016 он хувиар

Эх сурвалж: https://www.1212.mn/tables.aspx?TBL_ID=DT_NS0_2800_001V1
Монгол Улсын ядуурлын түвшин хувиар, 1995-2016 он,

Дээрх графикаас дүгнэхэд авилга, орлогын хэт ялгаатай байдал бий болж энэ байдлаасаа гарч чадахгүй нийгмийн нэг хэсэг нь хэт баян нөгөө хэсэг нь хэт ядуу гэсэн ялгарал яван явсаар нийгмийн олонхи нь ардчиллыг ойлгох, түүнд оролцох нь сөрөг хэлбэртэй болсоор иржээ. Энэ нь өнөөгийн ардчилалд сөргөөр нөлөөлөх улс төрийн соёл болон хэлбэржиж байна. Тиймд монголчуудын ардчилал, улс төрийн соёлын төлөвшиж чадахгүй байгаа, нийгэмд улс төрийн ардчилсан соёл нийгэмшиж чадахгүй байгаагийн гол эх сурвалж нь шилжилтийн үеийн эдийн засгаас үүдэлтэй боловсрол, нийгмийн хүрэн дэх ялгаатай байдал нь төр засгийн хүрээнд ч, иргэдийн хүрээнд ч нийтлэгээр ардчиллыг ойлгох, зөв хэрэгжүүлэх, зөв хэрэгжүүлэхийг шаардах улс төрийн соёлын түвшинд хараахан төлөвшүүлж чадахгүй байна.

IV Дүгнэлт

Уг судалгааны ажлын хүрээнд монгол дахь ардчилсан улс төрийн соёлын төлөвшил хэрхэн явагдаж байгаа, түүнд тулгарч буй асуудлууд юу болох талаар дараах дүгнэлтэд хүрлээ.

Нэг: Социализмаас ардчилал руу шилжих үеийн нийгмийн бэлэн биш байдалд засгийн газраас авч хэрэгжүүлсэн өмч хувьчлал, эдийн засгийн эрс шинэчлэл зэрэг нь өмчийн талаарх ойлголтгүй нийгмийг баян ядуугийн хэт туйлд хуваах суурь болсноор нийгмийн бусад салбаруудад ч мөн тэгш бус гарааны эхлэлийг тависнаар өнөөг хүртэл улс төр, эдийн засгийн хэт тэнцвэргүй харилцаа бий болж ардчиллыг гажуудуулж байна. Хэдийгээр бүх зүйл чөлөөтэй шударга, ил тод өрсөлдөөний зарчмаар явах улс төр, эдийн засгийн харилцаа нь ардчиллын мөн чанар боловч өмч хувьчлалын үед мэдээлэлд ойр хэсэг бүлэг нь эрх мэдлээ ашиглан улсын өмчийг хувьдаа авах, жагсаал цуглааны эхэнд явсан хэсэг бүлэг нь өндөр дээд албан тушаалд очих тэгснээрээ нийтийн эрх ашиг бус өөрийн гэр бүл, танил талын эрх ашигт үйлчлэх болсон бөгөөд иргэд ч мөн адил ямар нэгэн аргаар өмчтэй болох, эрх мэдэлд хүрэхийг зорьж ажил хэргээ бүтээхийн тулд танил талаа ашиглан хээл хахууль өгч эхэлсэн нь төрийн өндөр дээд албан тушаалтангууд, төрийн албан хаагчдад гээд төр гэх шийдвэр гаргах институцэд итгэх итгэл үлэмж ихээр алдагдаж эхэлсэн. Өмнөх нийгэмдээ дээд боловсрол эзэмшсэн, эзэмшээгүй байдлаас үл хамааран өөрсдийн хийж чадах зүйлээр хувь нэмрээ оруулан, адил, тэгш зарчмаар хөдөлмөрлөн амьдарч ирсэн иргэд зах зээлийн зарчмаар амьдрах болсон нь гэнэтийн сорилт болохын зэрэгцээ улс төрийн сонгууль хийхдээ рациональ сонголт хийх соёл төлөвшихгүй явсаар сонгогдсон төлөөлөл нь нийтлэг эрх ашгийн төлөө бус амин хувийнхаа эрх ашгийг урьтал болгож улсын эдийн засгийн үр өгөөж нийгмийн чинээлэг бүлэгт урсан орж, ард иргэдийн эдийн засгийн байдал доройтсоор байгаа нь улс төрд үл итгэх хандлага бий болсон байна. Энэ нь ардчилсан улс төрийн соёл төлөвшихгүй, ардчиллын мөн чанарыг алдагдуулсаных юм. Энэхүү байдал нь 32 жилийн туршид үргэлжилснээр ардчилал, гэж юу болох талаар иргэдийн төсөөлөл, үнэт зүйл, итгэл үнэмшил нь Томасс Гоббсын зохиол дээрх Левиафан болон хувирсан байна.

Санал зөвлөмж

Френсис Фукуяама Эдийн засгийн хөгжил нийгмийн шинэ давхаргыг бий болгоно, энэ нь нийгмийн хөгжлийн үзэл баримтлалыг хүлээн зөвшөөрөх буюу ардчилал хөгжинө. Ингэснээр хуулийн засаглалыг төр хэрэгжүүлэх боломжтой хэмээн үзсэн байдагчлан монголчуудын хувьд ардчилалд шилжихэд эдийн засгийн сууриа зөв тавих нь боловсрол, эдийн засаг нийгмийн бүхий л салбарт тэгш гарааны хөгжлийн суурийг бий болгон ардчиллыг ойлгодог, улс төрийн мэдлэг, чадавхтай иргэдийг төлөвшүүлэн төр, нийгмийн түвшинд эрх чөлөө, тэгш байдал, шударга ёс бүхий ардчилсан нийгэм, улс төрийн соёлыг төлөвшүүлэх боломжтой юм. Гэсэн хэдий ч

өнөөдрийн энэхүү байдалд хүргэсэн шалтгаан үр дагаварт өнгөрсөн үеэ буруушаахаас илүүтэй өнөөдрийн ардчилал, улс төрийн соёлыг бэхжүүлэх асуудал нь ардчиллаас ухрах уу, урагшлах уу гэсэн сорилтыг бий болгож байгаа юм.

Abstract: Political culture refers to the level of political culture maturity and the attitudes and behavior of the common people who make up the society. As a society makes a systemic political transition, the political culture also changes and develops depending on the values and ideals of the system that it aims to develop. Although Mongolians are facing 32nd anniversary of the transition to democracy to socialism, it is still in the list of distorted democracy by researchers and international organizations. Thus, it is explored that how the social and economic change in the Mongolian society is influencing the maturity of political culture and democratic system. In the other words, a problem is concluded by performing a correlation analysis between social and economic factors to clarify how the current political development and advancement is influenced by the conventional political culture and thinking, as well as the factors of the transition period.

Key words: Political culture, Social change of Mongolia, Mongolian social transition, Strengthening of Mongolian democracy, Privatization

Ашигласан эх сурвалж

1. Ё.Довчин.Харьцуулсан Улс төр.,УБ.,2010
2. Улс төрийн шинжлэх ухаан.,МУИС.,УБ., 2010
3. Б.Хатанболд,Ардчиллыг ойлгохуй ба судлахуй.,УБ.,2017
4. Михал Клима,Тоталитар дэглэмээс гажуудсан ардчилал.,УБ.,2018
5. Д.Содномномбо,Ч.Найдансүрэн. Улс төрийн соёл түүний Монгол дахь төлөвшлийн асуудал,УБ.,2000
6. Юндэндорж,Өрнө Дорнын мэргидийн нийгэм,улс төрийн сургааль, УБ.,2001
7. Ж.Болдбаатар.,Д.Лүндээжанцан.,Монголын төр эрх зүйн түүхэн уламжлал.,УБ.,1997
8. А.Жамбал.,Улс төрийн сургаалийн түүх.,УБ.,2001.
9. Д.Загджав.,Монгол дахь иргэдийн улс төрийн оролцоо, өөрчлөлт.,УБ.,2002.
10. Ч.Дашдаваа, Монгол дахь ардчиллын түүхэн уламжлалын асуудалд,УБ.,2005.

Судалгааны бүтээл

1. Конрад Аденаур сан., Монгол дахь ардчилал, хөгжил, бэхжилт, асуудал, сорилт,УБ.,2019
2. Конрад Аденаур сан, Нээлттэй Ардчилал, УБ.,2019
3. Конрад Аденаур сан, Ардчилал, Иргэний нийгмийн өнөөгийн байдлын нийгэм, Улс төрийн судалгаа,УБ.,2020
4. Улс төрийн боловсролын академи, Шинэ толь сэтгүүл № 23
5. МУИС, Политологи сэтгүүл.,УБ.,2010

Гадаад эх сурвалж

1. Juan J. Linz and Alfred Stepan “Problems of Democratic Transition and Consolidation” <http://cep.unep.org/download/4534594-file.pdf>
2. Stephen Fisher ,”Social Attitudes and Value Change” <http://users.ox.ac.uk/~nuff0084/polsoc/PostmaterialismLecture.pdf>
3. Freedom house report.,2020,2021 , <https://freedomhouse.org/country/mongolia/freedom-world/2021#PR>
4. Transparency international report.,2020 <https://www.transparency.org/en/cpi/2020/index/mng>

5. Journal of democracy <https://journalofdemocracy.org/articles/democracys-future-the-primacy-of-culture/>
6. GDP per capita 2010-2020 <https://tradingeconomics.com/mongolia/gdp-per-capita>